

VAGYIM KUNYIN*

A FÉLBESZAKADT LEVELEZÉS

Ezerkilencszázkilencven tavaszán, a moszkvai „kis levéltári város” területén, a Frunze téren elhelyezkedő Októberi Forradalmi Levéltárban dolgoztam, és Pleve személyi anyagában néhány érdekes levélre bukkantam. Bevezetőül azonban nem árt talán elmondanom egyet-mást Plevéről, akit az orosz történészek jól ismernek ugyan, a tágabb olvasóközönség azonban nemigen tart számon.

Vjacseszlav Konsztyantyinovics Pleve 1845-ben született az orosz birodalom kalugai kormányzóságában. A Moszkvai Egyetem elvégzése után, 1867-ben a Moszkva körzeti ügyész mellett egyszerű bíróként kezdte meg pályafutását, de már 1885-ben belügyminiszter-helyettesnek nevezték ki, „szenátori rangjának meghagyása mellett”. 1894-ben orosz birodalmi államtitkár, majd hamarosan belügyminiszter lett. Határozott, kemény politikus volt, jelentékeny figura az orosz birodalom politikai horizontján, aki II. Miklós orosz cárt erős befolyása alatt tartotta. Az oroszországi abszolút monarchia híveként, „hallgatva az idők szavára”, mégis ő terjesztette elsőként a népképviselőt elvét (vagyis az orosz parlament előképét) a legfőbb orosz méltóságok elé.

Bár apai ágon valószínűleg eloroszosodott német ősöktől származott, ellenségei azt terjesztették róla, hogy zsidó származású: nagyapja kikeresztelkedett zsidó. Pleve politikai tevékenységét kutatva mindenesetre megállapíthattam: az árnyéka sem fér hozzá, hogy bármit is tett volna az oroszországi zsidók gazdasági vagy jogi helyzetének javításáért. Sőt tovább korlátozta e jogokat.

És ennek az embernek a levéltári anyagában találtam egy németből oroszra fordított levelet, amely így kezdődik: „Nagyméltóságú uram, megbeszélésünk – mellyel megtisztelni méltóztatott – lényegét a következőképpen foglalhatnánk össze: az orosz birodalmi kormányzat humánusan és legalább annyira az orosz állam igényeinek, mint a zsidó nép érdekeinek megfelelően szándékozik megoldani a zsidókérdést. Hasznosnak tartom, hogy segítségére siet a cionista mozgalomnak, melynek lojális szándékait elismeri. Az orosz birodalmi kormányzat segítségével állhatna:

1. Határozott közbenjárásból a Felsőleges Szultánnál, megszerzendő – a szent helyek kivételével – a palesztinai kolonizációt engedélyező okmányokat. Az ország a Felsőleges Szultán szuverén uralkodása alatt maradna, s a kormányzás feladatát egy, a cionisták számára elegendő tőkével rendelkező kolonizációs egyesület (társaság) látná el. Az egyesület meghatározott összegű földadót fizetne az ottomán államkasszájának, s ez helyettesítené az adót. Az egyesület a földadót, miként egyéb

kiadásait (közösségi munkák, oktatás), a földművesektől beszedett összegekből fedezhetné.

2. Az orosz birodalmi kormányzat beleegyezne, hogy anyagiilag támogassa az emigrációt, tisztán zsidó eredetű tartalék-alapokat és adókat felhasználva e célra.

3. Az orosz birodalmi kormányzat a baseli programnak megfelelően támogatná az orosz cionista közösségek lojális szervezetét.

Hogy milyen mértékben és milyen módon juthatnánk egyezsége, ez Nagyméltóságod kívánságától függ.”

Hogy ne csigázzam tovább a kedélyeket, elárulom: a levél szerzője Theodor Herzl, a cionista mozgalom megalapítója. A Pleve kancelláriájáról érkező levelek ugyanúgy kezdődtek, mint a Plevéhez írottak: „a zsidók palesztinai betelepülésének kérdéséről”.

A levelezés 1903 júliusában kezdődött, azt követően, hogy Herzl Szentpétervárra érkezett, és felkereste Plevét. Első levelét (melyből az imént idéztem) már 1903. július 18-án, az Európa Szállodában megírta, közvetlenül a találkozás után. A felsorolt javaslatokon kívül arra kérte Plevét, tegye lehetővé, hogy Herzl garantálhassa harcostársai előtt: az orosz kormány segíteni kívánja a cionista mozgalom. Segítsége elsősorban abból állna, hogy közbenjár a szultánnál a palesztinai betelepülést engedélyező okiratokért. Ezenkívül az orosz kormánynak el kell különítenie bizonyos összeget a zsidó lakosságtól származó adókból a cionista immigráció szükségletének fedezésére.

Felvetődik a kérdés: miért működött volna együtt az orosz kormányzat a zsidó nemzeti mozgalommal? Levelében Herzl megfogalmaz egy javaslatot: „és még inkább bebizonyítandó szándékainak humanitárius voltát, a birodalmi kormányzat a közeljövőben egyszersmind kitágítani szándékozik azon zsidók letelepülési körzetét, akik nem akarnak immigrálni”.

Íme a kérdésre a válasz, mi ennek a nagyon is aktív közlekedésnek az alapja két olyannyira különböző ember között, mint Pleve és Herzl. Bármilyen paradox is, mindketten úgy vélik, meg kell oldani a zsidókérdést Oroszországban. Herzl szerint ennek egyetlen lehetséges módja a zsidók kivándorlása történelmi hazájukba, Palesztinába. Pleve hasonlóképpen gondolkodott: a zsidóságban az erősödő oroszországi baloldali radikális mozgalmak és pártok utánpótlásának szociális közeget és táptalaját látva azt vallotta, hogy az állam érdekében meg kell szabadulni a zsidóságtól. És épp a cionizmus, e zsidó politikai mozgalom segít majd – mindenekelőtt tulajdon, jól felfogott érdekében – az orosz kormányzatnak humánus módon (a nemzetközi bonyodalmak elkerülésével) megoldani a problémát.

Ezért fogadta Pleve az Oroszországba érkező Herzlt. Személyes találkozásuk még inkább megerősítette döntésében, hogy támogassa a cionisták tevékenységét. Herzl a maga részéről, a cionizmus orosz érdekek iránti lojalitásának látszatát erősítendő, felveti a letelepülési körzet határainak kitágítását,

* A szerző a történelem- és a filozófiatudományok doktora, 1991-től a Jeruzsálemi Héber Egyetem Orosz és Kelet-Európai Intézetének munkatársa. Cikkét a *Múlt és Jövő* felkérésére írta.

azon zsidók számára, akik nem akarnának immigrálni: romló politikai és anyagi körülményeik így rákényszerítenek őket az ország elhagyására.

Július 31-én, azaz alig két héttel az első látogatás után, Pleve ismét fogadja Herzlt, aki augusztus 2-án, a befolyásos közméltóság biztos támogatását megszerezve (ami az augusztus 1-jéről keltezett levélből derül ki), elhagyja az orosz fővárost.

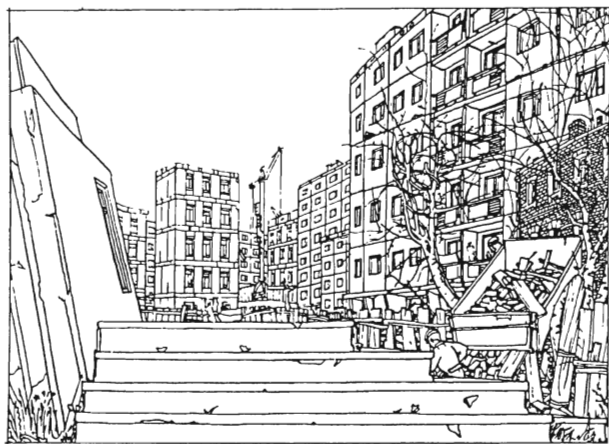
A levelezés tovább folytatódik. Herzl a baseli cionista kongresszus tanulságait elemző következő levelét 1903. szeptember 10-én írja. „A kongresszus gyakorlatiasabb volt, mint valaha, az elmék felindulása rendkívüli a szomorú események folytán.” Az „elmék felindulása” és a „szomorú események” mögött elsősorban a kongresszuson felvetett probléma állt. Herzl tudatta híveivel a brit kormány javaslatát: a zsidók ne Palesztina egyiptomi területén, hanem Kelet-Afrikában települjenek le. A küldöttek többségét felháborította az indítvány. „Hálánk határtalan, könnyekig meg vagyunk hatva, de Kelet-Afrika nem Palesztina” – írja Herzl, majd így folytatja: „Meglehetősen parázs vita után végre szavazásra bocsáthatam egy pusztán előzetes tervet egy felderítő expedíció szervezéséről... óriási munkámba került, hogy e szerény eredményt is elérjem, az egységes ellenzék ugyanis, amely csaknem kizárólag orosz cionistákból állt, nem akarta megvitatni az angol tervezetet. A bizottsági ülésen az orosz cionisták még árulónak is tituláltak.” Majd alább: „Ez a kongresszus mégis tökéletesen igazolta, amit volt szerencsém kifejezni Pétervárott. A visszatérés lehetősége nélküli emigráció sehová sem irányítható, csak Palesztinába. Nagy reményeket fűzünk most a kormányzati ígérethez, melyet Nagyméltóságod augusztus 12-i levele tartalmazott. Ha csalódnunk kellene e reményünkben, az összekuszálná a helyzetet, s amit az általam és barátaim által képviselt cionizmus elveszítene, a forradalmi pártok nyernék meg. A mentő döntés most attól függ, milyen hatékony lesz az ígért közbenjárás az ottomán kormányánál.”

Mint látható, Herzl ügyesen rájátszik arra, hogy Pleve nem örülne, ha a zsidó tömegek bevonódnának akár a zsidó (Bund stb.), akár az oroszországi forradalmi pártok érdekszférájába. Erre építve ragaszkodik a palesztinai kolonizáció eszméjének még határozottabb támogatásához, különösen a direkt közvetítéshez a török szultánnal való tárgyalásokban, annál is inkább, mivel – mint írja – „... mi finánciális hasznot is ajánlhatunk az ottomán kincstárnak”.

Herzl kéri Plevét, szerezzon egy, a cionista tervet jóváhagyó levelet az orosz uralkodótól. A levéllel a török szultánhoz utazna, aki 1901-ben egyszer már fogadta. „Ha ugyanezen időben a konstantinápolyi követ – írja Herzl – utasításba kapná, segítse igyekezetemet, óriási reményekkel indulhatnék Konstantinápolyba.” Alább a cionista terv francia, német kormánytámogatására hivatkozik, mely mögött nem marad el Anglia sem. Hasonló helyzetekből kiindulva lehetségesnek tartja, hogy „zárás határidőn belül megkapom az engedélyt, ha hathatós támogatásban részesülök. Tehát néhány hónapon belül megkezdődhetne az emigráció”.

Következő levele 1903. október 29-én keletkezett. „Nagyméltóságú uram – írja – ...híreket kér tőlem arról, hogyan viselkedtek az orosz cionisták az elmúlt kongresszuson... Amennyire én tudom – és ezt mint becsületes ember mondom –, az orosz delegátusok közül senki nem engedett meg magának orosz polgárhoz méltatlan viselkedést sem jogi, sem morális értelemben.”

Levelében a továbbiakban újból hangsúlyozza, hogy az orosz kormánynak nyomást kell gyakorolnia Törökországra. Ezenkívül kéri Plevét, fogadja őt az orosz cár, pozíciót

ILJA KABAKOV: AZ ABLAKNÉZŐ ARHIPOV

erősítendő a szultánnal való konstantinápolyi tárgyalások előtt. Aztán egy fontos közlés: „Nem magam miatt vagyok türelmetlen. Szegény zsidóink szorult helyzete és nyomora napról napra fokozódik. Mekkora szerencsétlenség volna, ha elkeseredésükben hagynák magukat ártó eszméktől megcsaltni. Másfelől megvannak az eszközök, hogy végezzünk a viszarérés nélküli emigráció egész problémájával, de csak egyetlen lehetséges irány létezik: Palesztina.”

Am sem az orosz cár, sem Pleve maga nem siet nyíltan támogatásáról biztosítani a cionista mozgalmat. Inkább a konstantinápolyi követ révén akarnak nyomást gyakorolni a török szultánra. Válaszlevelében pedig Pleve arra kéri Herzlt, ne terjessze, hogy leveleznek. – De hogy tudja meg akkor a világ, hogy Oroszország támogatja mozgalmunkat? – kérdezi erre Herzl: „Az orosz követ közbenjárásának, bármilyen erőteljes legyen is, nagy esélye van rá, hogy oda kerül a többi eredménytelen közbenjárás aktája mellé a Magas Porta irattárában. Szerény véleményem szerint az egyetlen hatékony eszköz, ami a szultán öfelségét arra készítetné, hogy komolyan vegye a dolgot, az orosz cár személyes lépése volna, akár egy, a szultánhoz írt levél formájában, akár úgy, hogy fogad engem, s ezt jogomban áll nyilvánosságra hozni. Legfőbb törekvésem, hogy lecsillapítsam a kedélyeket, ezért merem javasolni Nagyméltóságodnak, hatalmazzon fel november 23-i levelének nyilvánosságra hozatalára, feloldva a titoktartás terhe alól, vagy küldjön olyan levelet, amelyet publikálhatnék. Ez esetben mindenki láthatná a cári kormányzat szép törekvéseit, hogy a cionizmus humánus eszközeivel segítsen megoldani a balvégzetű zsidókérdést, és ez, épp a jelen pillanatban, megtenné a kellő hatását a nemzetközi közvéleményre. Kérem Nagyméltóságodat, fogadja mély tiszteletem és odaadásom jelét. T. Herzl”

A levelezés ezután sem szakadt meg. Tárgyaltak az orosz kormány részvételéről a zsidó kolonizációs bank orosz fiókjának létrehozásában, amelyet Pleve az immigráció pénzügyi forrásául szánt.

Herzl, a készülődő pogrom híreit olvasva az európai sajtóban, 1903. december 11-én ezt írja Plevének: „úgy hírlik, az orosz karácsony alkalmából újabb mészárlások lesznek Kisi-nyovban. Szerintem ez aljas rágalom, de kötelességemnek érzem, hogy biztosítsam Önt, most tudtam meg igazán, milyen humánusak a nézetei.” A szándékosan könnyed hangvétel mögött komoly aggodalom bujkál. Herzlnek minden oka megvolt rá, hogy higgyen az „aljas rágalomban”: azért is akarta az eseményeket megelőzve tájékoztatni a belügyminisz-

tert, hogy az később ne hivatkozhatók a pogrom váratlan kitörésére.

Herzl oroszországi látogatásának és Plevével folytatott tárgyalásainak híret az angol és a német sajtó kürtölte világgá. Úgy látszik, az események tálalásának módja sem Plevének, sem Herzlnak nem tetszett. Herzl izgatottan írja Plevének, hogy szeretne megjelenni az angol-zsidó közösség tanácsa előtt (ekkor épp Londonban tartózkodott), és ott kifejteni Pleve nézeteit a zsidókérdésről. „Azt hiszem, a hibák kiküszöbölése végett jólesne Önnek, ha elolvashná és kijavítaná beszédem ide vonatkozó részét. Tisztelettel megküldöm ebben a borítékban.” Ez a beszéd is megtalálható levelezésükben. Úgy hiszem, megérdemli, hogy teljes egészében idézzük.

„Az október 23-i audiencián a továbbiakban a nagyméltóságú úr azt mondta nekem, hogy a legteljesebb mértékben fel fogja a zsidókérdés jelentőségét. Órula az a hír járta, hogy esküdt ellensége a zsidóknak. Ez neveltség. Varsóban tanulván vagy húsz zsidó tanuló társa volt, akikkel mindig nagyon jól bánt, és sok izraelita barátja maradt. Ignatyev gróf idején varsói főügyész volt, és nem emlékszik, hogy népszerűtlen lett volna. Politikailag a konzervatív államférfi, Tolsztoj gróf iskoláját követi, akinek érdemeit még sosem értékelték kellőképpen, és akit az orosz zsidók a maga idejében elég jól ismertek. Ám belügyminiszterként Pleve úr sem nem liberális, sem nem konzervatív. A status quo megőrzője és a csendőrség feje. Feladatának elsősorban a társadalmi rend megszilárdítását tekintti. Ha látszólag szigorú politikát folytatott, csak azért tette, mert észrevett az állam helyzetére nézve ártalmas jelenségeket, s ezekkel szemben sürgősen és keményen el kellett járnia. Rájött például, hogy a zsidó ifjúság túlzottan lelkesedik a forradalmi mozgalomért. Csak az ő kötelessége volt harcolni a pusztító irányzat ellen. Ugyanakkor tudta, hogy szükség van az izraeliták állandó sérelmeivel kapcsolatos szervező politikára. Kezdetben minden lehetőséget meg akart tenni a zsidóság, a kulturált izraeliták felső rétegének megbékítésére, hogy orosz honpolgárrá és hazafivá váljanak. Ez nem lett volna gond, de csak egy kis részét képezte a problémának. Az alacsonyabb néposztályokkal volt végtelenül nehéz a helyzet szegénységük és az orosz műveltség hiánya miatt. Az ő nyomoruk a legsürgetőbb feladat. Pleve úr felismerte, hogy még a műveltség kérdésének megoldásánál is hamarabb kellene megtalálni annak a módját, hogyan jussanak élelemhez. A hatóságok azt nem engedélyezhették, hogy a zsidók beköltözzenek a letelepülési körzetükön túli orosz vidékekre: az orosz parasztok maguk is nagyon szegények, nincs mit megosztaniuk a zsidó immigránsokkal, emezek többsége pedig nem folytat termelő munkát. Pleve úr a letelepülési körzet határait szándékozott hát kiterjeszteni azokra a vidékekre, amelyek már megnyíltak a zsidók előtt. E célból az utóbbi időben elfogadott egy rendeletet, amely engedélyezte a zsidók betelepülését néhány kisvárosba, ahol korábban nem lakhattak, és előkészített egy másikat a letelepülési körzet további kiszélesítéséről, amely rendelet hamarosan a Minisztertanács elé kerül megvitatásra. A másik eszköz, amelyre Pleve úr gondolt, az emigráció. Az emigrációt mostanáig nem engedélyezték, de Pleve úr javasolni akarta a törvény módosítását az emigráció megkönnyítése érdekében. Talán más gazdasági reformok is lehetségesek. Pleve úr mindent meg kíván tenni, hogy javítson a zsidók anyagi helyzetén. Egyébként az emigrációval kapcsolatban elmondta nekem, ő elzárkózott az ottomán kormány meggyőzésétől, hogy engedje letelepedni a zsidókat Palesztinában. Felismerte: a nagyhatalmak szüntelen versengésében a törökországi cionista állam terve légvárrá változott. Mindazonáltal

szeretné meghonosítani Oroszországban a cionista eszmét, mert ha az izraeliták ezzel a kérdéssel foglalkoznának, kevésbé lennének fogékonyak a szocializmus csábítására. Sőt talán ha a nemzeti kérdést illetéknéppen gondolnák át, könnyebben válnának őszinte orosz hazafiakká. Pleve úr Kelet-Szibériának a zsidók előtt való megnyitásával kapcsolatban elmondta, hogy már megvizsgálta a zsidó lakosság Mandzsúriába telepítésének tervét, s beszélni szándékozik erről Alekszejev admirálissal, aki hamarosan Szentpétervárra érkezik. Azt tanácsolta, tárgyaljak én is az admirálissal régebbi tervemről, nevezetesen a zsidó lakosság széttelepítéséről Szibéria déli részén, hogy orosz barriere-t képezzenek az egyre szaporodó kínai és japán betörésekkel szemben.”

1904. január 21-i következő levelében Herzl tájékoztatta Plevét: felolvasta beszédét az Angol-Zsidó Társaság ülésén, a hallgatóság igen elégedett volt vele, és azt kívánták, közöltesse a lapokban. „Azt hiszem, az enyhülés igen jó benyomást tesz a zsidó közösségre” – írta Herzl.

Herzl és Pleve levelezése és kapcsolata azonban nem folytatható tovább. 1904. július 15-én Sztjepan Balmasov (aki egy időre az eszer párt tagja volt) meggyilkolta Plevét. A baloldal és a liberálisok egy része különösebb bánkódás nélkül fogadta a hírt. Mint látható, a cionista mozgalmat azonban elég súlyos veszteség érte.

SEBES KATALIN FORDÍTÁSA

EURÓPAI UTAS

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER HARMADIK ÉVFOLYAM

EURÓPAI UTAS

Az *Európai Utas* negyedévenként megjelenő kulturális-politikai folyóirat. Célja: a közép-európai együttműködés gondolatának hirdetése és ápolása. A kelet-európai felszabadulási folyamat lázas szakaszában, 1989/90 fordulóján fogalmazódott meg tekintélyes magyar írókban, értelmiségiekben, hogy „még mielőtt a régi ellentétek újra megoszthatnák térségünket, sőt éppen ilyen tendenciák újraéledése ellen” szükség van „egy olyan szellemi fórumra, ahol az együttműködés, a párbeszéd magától értetődővé válik”, miként 1990 márciusában kiadott felhívásukban áll.

E felhívás jegyében indult útjára az *Európai Utas* 1990 októberében. Az igényes kiállítású, gazdagon illusztrált lap nemcsak az eszmék és politikai hitvallások fóruma akar lenni, hanem szeretné megjeleníteni a megélt, az érzelmeinkhez szóló Közép-Európát is: tájakat, városképeket, találkozásokat, életformákat, temetőket, színházi estétet, kiállításokat, kávéházakat – s úgy, hogy e térség kultúrája, szelleme átszellanjon rajtuk. A negyedévenként megjelenő folyóirat idén ősszel a nyolcadik számánál tart.

A legújabb számban olvasni-látni lehet magyar és szomszéd országbeli neves személyiségek – Göncz Árpádtól Petr Pithardig – 1956-os visszaemlékezéseit, először publikált dokumentumfotókkal illusztrálva; Bodor Ferenc a budai királyi palotát múlt századvégi állapotában bemutató írását; Márai Sándor kötetben meg nem jelent jegyzetét, Görgey Gábor interjúját Kosáry Domokossal, Módos Márton beszélgetését Magda Vásáryovával. Kőbányai János színes képportja a „magyar” Izraelről szól, Simon Szyszman írása a karaiták kelet-európai vallási közösségeit mutatja be.